

Бојан Крстић¹

Универзитет у Нишу

Економски факултет

P. 1-8

ORIGINAL SCIENTIFIC ARTICLE

Милош Крстић²

Универзитет у Нишу

Природно-математички факултет

Received: March, 22, 2017

Accepted: May, 5, 2017

ТЕОРИЈСКИ ОКВИРИ ОДРЖИВОГ РАЗВОЈА

Апстракт

Према извештају Светске комисије за животну средину и развој УН из 1987. године, одрживи развој је развој који задовољава потребе садашње генерације без угрожавања потреба будућих генерација. За концепт одрживог развоја веже се низ теоријских оквира и перспектива: теорија модернизације, теорија светских система, неомарксистичка теорија „траке производње“, теорија еколошке модернизације итд. У овом раду даје се преглед неких важних дебата и научних доприноса. Рад је структуриран у четири сегмента. У првом делу презентоване су основне карактеристике теорије модернизације. У другом су анализирани неке од фундаменталних идеја теорије светских система. У трећем сегменту се подробно разматрају реакције марксистичке теорије на проблем одрживог развоја, са додатним освртом на неомарксистичку теорију „траке производње“. У заврници се посебна пажња посвећује анализи ставова теорије еколошке модернизације.

Кључне речи: одрживи развој, теорије одрживог развоја, еколошки проблеми, еколошка свест, неједнака расподела богатства и моћи, однос центар-периферија.

JEL classification: Q56, Q57

THEORETICAL FRAMEWORKS OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT³

Abstract

According to the World Commission on Environment and Development UN in 1987, sustainable development is development that meets the needs of the present generation without compromising the needs of future generations. The notion of sustainable

¹ bojan.krstic@eknfak.ni.ac.rs

² krsticmilo3@gmail.com

³ Рад реализован у оквиру пројекта „Унапређење конкурентности јавног и приватног сектора умрежавањем компетенција у процесу европских интеграција Србије“, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

development is linked to a range of theoretical perspectives: modernization theory, world systems theory, neo-Marxist treadmill of production theory, ecological modernization theory, etc. This paper provides an overview of some important debates and contributions. The paper consists of four parts. The fundamental features of modernization theory are presented in the first. The second part analyzes some of the fundamental ideas of world systems theory. The third section considers in detail the response of Marxist theories to the of sustainable development issue, with the focus on the neo-Marxist treadmill of production theory. The end of the paper is devoted to the analysis of the idea of ecological modernization theory.

Keywords: *sustainable development, theories of sustainable development, ecological problems, ecological awareness, unequal distribution of wealth and power, technological progress.*

Увод

Савремени услови живота, пораст броја становника, све већа употреба ограничених ресурса и бројни еколошки проблеми, суочили су свет са проблемом одрживог развоја и потребом да се на глобалном нивоу делује у правцу очувања планете како би се омогућио живот будућим генерацијама. Нова економија веома вреднује еколошке компоненте, принципе и стандарде примењене у економској сфери као што су: креирање производње као затвореног економског система, вредновање еколошких трошкова, примена еколошких принципа и поштовање еколошких стандарда, развијање еколошког менаџмента, стварање еколошке економије (Хафнер, 2009).

Пажња економиста посвећена интеракцији између економије и животне средине може се пратити од 18. века. Фокусирајући се на доступност пољопривредних производа и земљишта, Томас Малтус (Thomas Malthus) и Давид Рикардо (David Ricardo) су истицали концепт „граница раста“. Џон Стјуарт Мил (John Stuart Mill) је поставио темеље концепта „стационарно стање економије“, указујући при том на економски развој без (физичког) раста. У неокласичној економској теорији, биофизички свет је потиснут, иако није у потпуности нестало. Природно окружење је анализирано са становишта оптималног коришћења залиха ресурса (Hotelling, 1931) и економске политике, а у контексту екстерналија изазваних претераним загађењем животне средине (Pigou, 1920).

Растућа свест о степену и потенцијалним последицама прекомерног загађења подстакла је развој нових области истраживања, укључујући и екологију и еколошку економију. Чланак „The Economics of the Coming Spaceship Earth“ Кенета Болдинга (Kenneth Boulding) био је један од првих у функцији подизања свести о растућим еколошким проблемима (Boulding, 1966). Извештај „Границе раста“ Римског клуба деловао је као катализатор еколошке свести и развоја науке и друштвене праксе у правцу изградње одрживог друштва са етичком одговорности према садашњим и будућим генерацијама (Meadows et al., 1972).

Од када је одрживи развој као концепт утемељен од стране Светске комисије за животну средину и развој 1987., за кратко време постао је доминантан концепт у проучавању интеракције између економског система и животне средине. Иако се још увек води дебата о прецизној дефиницији одрживог развоја, постоји широк консен-

зус о томе да одрживи развој подразумева да економске активности буду конзистентне са очувањем и рационалном употребом природних ресурса, заштитом особина и функција екосистема, очувањем биолошке разноврсности, нивоом штетних емисија гасова испод критичног асимилативног нивоа, као и са и избегавањем иреверзibilних оштећења животне средине и природе (Daly, 1990). Необновљиви ресурси постављају одређене потешкоће у контексту одрживог развоја. Може се потенцирати њихова редукција уколико је то могуће и оријентисати ка дугорочним циљевима.

Циљ овог истраживања је да анализира различита теоријска гледишта о одрживом развоју. Рад је структуриран у четири дела. У првом делу сагледавају се основне карактеристике теорије модернизације. У другом делу анализира се теорија светских система. У трећем делу се разматрају реакције марксистичких теорија на проблематику одрживог развоја, са фокусом на неомарксистичку теорију „траке производње“. Крај рада је посвећен расветљавању импликација теорије еколошке модернизације. На основу шире анализе долази се до релевантних закључака о различитим теоријским перспективама и оквирима концепта одрживог развоја.

Теорија модернизације

Истраживање одрживог развоја је посебно оријентисано на мање развијене или неиндустријализоване земље које се налазе у фази транзиције према индустријализованом друштву. Корени проучавања одрживог развоја налазе се у теорији модернизације која истражује прелаз од традиционалног ка савременом друштву (Gidens, 1990).

Традиционално друштво карактерише вредносна рационализација, цикличан развој, колективистички карактер друштва и одсуство издвајања персоналности, оријентација на метафизичке, а не на инструменталне вредности, ауторитативни карактер власти, одсуство одложене тражње тј. производња не ради насушних потреба, већ ради будућности, неактивна личност (личност типа Б) и оријентација ка светском погледу на свет. Савремено друштво, са друге стране, одликује оријентисаност на иновације, превладавање иновација над традицијом, светски карактер социјалног живота, нециклични развој, издвојена персоналност, приоритетна оријентисаност ка инструменталним вредностима, демократски систем власти, присуство одложене тражње, психички склад (личност типа А) и оријентација на науку. Као што се види, савремена друштва су супротна традиционалним. Због тога је прелаз од традиционалних друштава ка савременим прилично драматичан (Федотова, 1995).

Постоје два модела модернизације - вестернизација и модел сустижуће модернизације. Вестернизација је процес преласка од традиционалних друштава ка савременим директним преносом друштвених структура, технологија, рационалности и начина живота западних друштава. Иницијатор вестернизације обично је „западни свет“, а форма њеног остваривања (као модела) првенствено је била колонизација (Федотова, 1995).

Суштина модела сустижуће модернизације је индустријализација и грађење индустријске културе, побољшање услова живота битних за човека и рационализација живота. Промене се иницирају помоћу науке и технике које су изградиле све производне и социјалне технологије индустријске епохе. Језгро модела сустижуће модернизације свуда је исто и независно од политичког и социјалног поретка – то је организација маса за индустријализацију. У каквој форми се остварује сустижуће модернизација (у форми политичке демократије, слободе или у форми тоталитаризма) у многоме зависи од нивоа развијености земље, степена свесности о тим економским задацима, рационалности масе, итд. (Федотова, 1995).

Као одговор на развој теорије модернизације, 1960-их и 1970-их година 20. века настали су бројни контра-приступу за анализу друштва као што су: теорија светских система (Wallerstein, 2004), неомарксистичке теорије (Dickens, 1997; Schnaiberg, 1980) теорија еколошке модернизације (Mol & Sonnenfeld, 2000; Mol et al., 2009; Rosa et al., 2010: 104–105; Spaargaren & Mol, 2006; York & Rosa, 2003; Spaargaren & Mol, 1991) итд.

Теорија светских система

Теорија светских система и неомарксистичке теорије презентовале су своја разматрања друштвеног развоја (Burns, 2006). Теорија светских система је еволуирала у један мултидисциплинарни приступ великих размера који је у последњој деценији 20. века прихватио еколошке проблеме (Bergesen, 1983; Hopkins & Wallerstein, 1982; Wallerstein, 2004).

Важно је указати да теорија светских система и марксистичка историјска перспектива воде рачуна о економији, али се у теорији светских система фокус помера са државе на светски економски систем. Такође, у овој теорији већа пажња је посвећена тржишту и експанзији трговине. Конкуレントне државе су повезане у светски систем који је структуриран као центар и периферија. Центар доминира периферијом и функционисање сваког дела је независно на нивоу (светског) система. Профитабилност у центру остварује се без бруталне експлоатације радника. Центар има јаке и сложене државне институције које помажу у вођењу унутрашњих и спољашњих економских послова.

С друге стране, периферије су најмање економски разноврсне, имају релативно слабе владе, мета су за инвестиције од стране мултинационалних компанија из централних земаља које долазе у периферије да користе јефтину радну снагу, имају популацију са високим процентом сиромашних и необразованих људи, често су присиљене да прате економске политике које помажу централним земљама и штите економским очекивањима земаља периферије..

У раним радовима представника теорије светских система истиче се да се експлоатација између центра и периферије заснива на неједнакој размени која производи разлике у богатству и моћи, подривајући мерикратске вредности на којима се заснивају демократска друштва. Као и у случају светског сиромаштва, одговорност за еколошке проблеме у периферијама имају централне земље, мултинационалне компаније, политичари и интересне групе, укључујући и синдикате који теже да се ускладе са мултинационалним компанијама и владама у периферијама, када је реч о питањима заштите и побољшања животне средине.

Марксистичка теорија

Општа основа која повезује све варијанте марксистичке теорије је формациони приступ историји. Овај приступ дели укупан историјски развој на пет (не више) друштвено економских формација: првобитно друштво, робовласнички друштвени систем, феудализам, капитализам и комунизам. Сваку од горе наведених формација карактерише одређена структура и начин производње. Људска бића производе структуре кроз своје акције, али не увек под условима које одаберу. Марксистичка теорија идентификује и објашњава зашто одређени начини производње, односно посебне со-

цијалне структуре дају предност одређеној групи или класи. Релативна моћ социјалне класе је детерминисана одређеним начином производње, власништвом над средствима за производњу и системом ауторитета. Класе не само да имају различите интересе, идеологије и начин производње, већ и различите могућности и средства мобилизације и утицаја.

Према Карлу Марксу, због противуречности између друштвеног карактера производње и капиталистичког присвајања, неминовни су конфликти и континуиране трансформације друштвених односа. Технолошки напредак и повећање обима производње доприноси промени у начину производње и прерасподели моћи између класа.

Неколико неомарксистичких теорија баве се питањима одрживог развоја. Од посебног значаја, у том смислу, су Шнајберг (Schnaiberg), Голд (Gould) и његови сарадници са теоријом „траке производње“. Шнајберг (Schnaiberg), Голд (Gould) и његови сарадници разматрају капиталистички систем не само као узрочника растуће производње, технолошког развоја и акумулације богатства, већ и као узрочника систематске деградације животне средине. Примена савремене технологије и све интензивнија индустријализација капиталистичког система доводи до високог нивоа исцрпљивања природних ресурса. Капиталистичка конкуренција и интереси владе и агенција подстичу капиталистичке магнате да експлоатишу природне ресурсе, угрожавајући опстанак читаве људске врсте, али и опстанак других живих бића (Schnaiberg, 1980; Gould et al., 2008).

Осим производње роба и услуга, капиталистичке фирме заједно са потрошачима, домаћинствима и владиним агенцијама производе еколошки отпад. Огромни притисци у правцу раста и акумулације капитала теже да компензују или негирају напоре и програме усмерене на заштиту животне средине и постизање одрживости. Као и теоретичи светских система, Шнајберг види изједначавање пословних интереса, организовања рада и влада у модерном капитализму са учествовањем мноштва људи у потрошњи; они су изједначени према екстернализацији трошкова производње и потрошње и према опирању многим покушајима заштите животне средине и законске регулативе. Другим речима, према ставовима Шнајберга, интеграција радничке класе и настанак државе благостања и конзумеризма у развијеним земљама су „егал“ („руку под руку“) са одрживим економским растом, као и са заштитом од деградације животне средине (Schnaiberg, 1980). У исто време, неједнака дистрибуција еколошких проблема и ризика повећава се на међународном нивоу. Стална и систематска експлоатација животне средине је „друга контрадикција“ капитализма (O'Connor, 1994; Rosa et al., 2010, p. 103).

Теорија еколошке модернизације

Следећа утицајна теорија у области одрживог развоја је теорија еколошке модернизације која се суштински разликује од теорије светских система и неомарксистичких теорија, укључујући и теорију Шнајберга, Голда и његових сарадника. Теорија еколошке модернизације настала је раних 1980-их. У одређеном смислу, она је наставила идеје теорије модернизације, али са неколико значајних разлика.

Кључни принцип теорије еколошке модернизација је да како социо-економски развој напредује друштва улазе у зrelu фазу развоја односно у „касно индустријско друштво“; а културни обрасци, институционални аранжмани и организације постају „еколошки рационалнији“ па доносиоци одлука све више узимају у обзир критеријуме заштите животне средине (Mol & Sonnenfeld, 2000; Mol et al., 2009; Rosa et al., 2010, pp. 104–105; Spaargaren & Mol, 2006; York & Rosa, 2003). У зрелој фази, екстерналије

постају интернализоване, друштвена производња и потрошња постају чистије, а производња добара и услуга еколошки компатибилнија, тј. у складу са перспективама савременог друштва.

У теорији еколошке модернизације, овај тренд развоја резултат је широке и ефикасне коалиције која је прерасла у напредно индустријско друштво које се бави собом и покушава да очува животну средину, што води не само до смањења штетног утицаја људи на животну средину него и до континуираног, даљег економског раста. Принцип еколошке рационалности укључује се у корпоративне, јавне и организационе политике и стратегије. Уочљиве су, при томе, и велике промене у организацији производње и потрошње које доводе до побољшања животне средине. Теорија еколошке модернизације проучава институције које су значајне за прелаз на одрживију производњу и потрошњу. Ова теорија указује да капиталистичке земље нису окупиране питања животне средине. Међути, са индустријским напретком, капиталистичке земље ће све више узимати у обзир еколошку рационалност која допуњује економску рационалност. Одрживи развој је следећа фаза модернизације. Затим следи фаза напредне индустријализације.

Спангенберг (Spaargaren) и Мол (Mol) указују да се еколошки проблеми могу најбоље решити даљим развојем технологије и индустријализације (Spaargaren & Mol, 1991). Продуктивно коришћење природних ресурса и еколошких медија (ваздуха, енергије, воде, земљишта, екосистема) – такође је „продуктивност животне средине“ – може бити извор будућег раста и развоја на начин на који су продуктивност рада и капитала били извор индустријског раста и развоја (Olsthoorn & Wiczorek, 2006).

Иако и даље постоје „еколошки проблеми“, суштински конфликти у вези са програмима еколошких реформи смањују се после 1980-их година 20. века (ово се не односи на САД и неколико чланица ЕУ, на Бразил, Кину, Индију и остале земље у развоју). Еколошка модернизација претпоставља више или мање линеаран развој. Теорија еколошке модернизације је критикована за пренаглашавања и оптимизам у вези са технолошким иновацијама и игнорисање чињенице да ће многи од технолошких напора да се спаси животна средина и човечанство вероватно довести до негативних, нежељених последица.

Поред тога, треба истаћи да постоје разлике у перспективи у оквиру истраживачког програма еколошке модернизације, односно између представника са техно-корпоративном оријентацијом који сматрају да тржиште и технолошки развој успешно решавају проблем одрживости, с једне стране, и њихових опонената који имају више институционалну и демократско-политичку оријентацију, те сматрају да је активна улога државе у остваривању циљева више него пожељна.

Закључак

Проучавање одрживог развоја је не само циљ (аспирација), већ идеологија или више од тога. Проучавање одрживог развоја је посебно оријентисано на мање развијене или неиндустријализоване земље које су у фази транзиције према индустријализованом друштву. Корени истраживања проблематике одрживог развоја налазе се у теорији модернизације, која проучава прелаз од традиционалног ка савременом друштву.

Постоје два основна модела модернизације и то: вестернизација и сустижућа модернизација. Вестернизација је процес преласка од традиционалних друштава ка савременим, директним преносом социјалних структура, технологија, рацио-

налности и начина живота западних друштава. Суштина процеса сустижуће модернизације је идустијализација и грађење индустријске културе, побољшање услова битних за човека и рационализација живота.

Као одговор на развој теорије модернизације, 1960-их и 1970-их година 20. века настали су бројни контра-пристудије за анализу друштва: теорија светских система, неомарксистичке теорије, теорија еколошке модернизације. Теорија светских система и неомарксистичке теорије презентовале су своја разматрања друштвеног развоја. Теорија светских система је еволуирала у један мултидисциплинарни приступ великих размера који је у последњој деценији 20. века прихватио еколошке проблеме. Важно је истаћи да теорија светских система и марксистичка историјска перспектива воде рачуна о економији, али се у теорији светских система фокус помера са државе на светски економски систем. Такође, у овој теорији највише пажње посвећује се тржишту и експанзији трговине.

Друга утицајна теорија у области одрживог развоја је теорија еколошке модернизације која се суштински разликује од теорије светских система и неомарксистичких теорија. Теорија еколошке модернизације развијена је раних 1980-их. У одређеном смислу, она је наставила претходне идеје теорије модернизације, али са неколико значајних разлика. Теорија еколошке модернизације оспорава конвенционални став еколошких покрета да је фундаментална реорганизација кључних институција модерног друштва – посебно система индустријске производње, капиталистичке организације привреде и централизације државе од суштинског значаја за постизање дугорочног одрживог развоја. Прилагођавања и реформе, према теорији еколошке модернизације, треба спровести паралелно са трансформацијом главних институција модерног друштва.

Литература

- Bergesen, A. (1983). *Crises in the World-System*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Boulding, K.E. (1966). The economics of the coming spaceship earth. In H. Jarret (Eds), *Environmental quality in a growing economy* (3-14). Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Burns, TR. (2006). System theories. In *The Blackwell Encyclopedia of Sociology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Daly, H.E. (1990). Towards some operational principles of sustainable development. *Ecological Economics*, 2: 1-6.
- Dickens P (1997) Beyond sociology: Marxism and the environment. In M. Redclift & G. Woodgate (Eds). *The International Handbook of Environmental*. Oxford: Rowman and Littlefield.
- Федотова, В.Г., (1995). Рациональность в качестве предварительного условия для содержания (содержание) современного общества, *Философские науки*, 2(4): 5 -19.
- Hafner, P. (2009). Ecological paradigm and economic reality. *Facta universitatis series economics and organization*, 6(2): 115 -122.
- Hopkins, TK., & Wallerstein, I. (1982). *World-systems Analysis: Theory and Methodology*. Beverly Hills, CA: Sage.

- Hotelling, H. (1931). The economics of exhaustible resources. *Journal of Political Economy*, 39: 137-175.
- Gould, K.A., Pellow, D.N., & Schnaiberg, A. (2008). *The Treadmill of Production: Injustice and Unsustainability in the Global Economy*. Boulder, CO: Paradigm Press.
- Giddens, A. (1990) *Consequences of Modernity*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Meadows, D.H., Meadows, D.L., Randers, J., & Behrens, W.W., (1972). *The limits to growth: A report for the Club of Rome's project on the predicament of mankind*. London: Earth Island.
- Mihailović, B., Simonović, Z. (2016), *Strateško planiranje održivog razvoja poljoprivrede i ruralnih područja u Srbiji*, Institut za ekonomiku poljoprivrede, Beograd.
- Mol, A. & Sonnenfeld, D. (2000). *Ecological Modernization around the World: Perspectives and Critical Debates*. Ilford: Frank Cass.
- Mol, A., Sonnenfeld, D. & Spaargaren, G. (2009). *The Ecological Modernisation Reader*. London: Routledge.
- O'Connor, J. (1994). Is sustainable capitalism possible? In: O'Connor J (ed.) *Is Capitalism Sustainable: Political Economy and the Politics of Ecology*. New York: Guilford Press.
- Olsthoorn, X., & Wiczorek, A. (2006). *Understanding Industrial Transformation: Views from Different Disciplines*. Dordrecht: Springer.
- Pigou, A.C. (1920). *The economics of welfare*. London: MacMillan.
- Rosa, E., Diekmann, A., Dietz, T. & Jaeger, C. (2010). *Human Footprints on the Global Environment: Threats to Sustainability*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Schnaiberg, A. (1980). *The Environment: From Surplus to Scarcity*. New York: Oxford University Press.
- Spaargaren, G. & Mol, A. (2006). *Governing Environmental Flows: Global Challenges to Social Theory*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Wallerstein, I. (2004). *World-systems Analysis: An Introduction*. Durham, NC: Duke University Press.
- York, R., & Rosa, E. (2003). Key challenges to ecological modernization theory. *Organization and Environment*, 16: 273-288.